

”הקול הולך ומגיע לאוזניו וכל ישראל לא שומעין”

דברים אחדים על שירת האזינו למשה רבנו

במסורת היהודית מוכר משה בתואר ”רבנו”. הווה אומר, המורה של עם ישראל. המדרש בילקוט שמעוני מספק לכך הסבר בפתיחה לספר ויקרא. לאחר שנסיימה מלאכת המשכן, הבין משה כי תפקידו בהנהגה תם, ”אמר (משה) מכאן ואילך מה יש לי לעשות עמד וישב לו. אמר לו הקב”ה חייך יש לך מלאכה גדולה מכל מה שעשית ללמד לבני טומאה”¹. אז למעשה הוטל עליו התפקיד החשוב של לימוד וחינוך בני ישראל לנהוג על פי רצונו של המקום. זהו גם הרגע בו הפך משה ממנהיג פוליטי לפדגוג. יחד עם מעמדו כמנהיג וכמורה, נזכר משה גם כגדול הנביאים². התואר הבולט שלו, לפחות מבחינת ההיסטוריוגרפיה המסורתית.

אך על אף שלושת התארים אלו, נדמה כי אחד חמק לו, והוא: ’המשורר העברי הראשון’, לפי שהוא היה העברי הראשון לכתוב ולומר שירה, לפחות מן הבחינה הכרונולוגית³, והכוונה כמובן לנבואה הכבירה שחתמה את מסכת ימיו כפי שהובאה בפרשת ’האזינו’ שבסוף ספר דברים, הקרויה בפי כל ”שירת האזינו”.

מדוע אם כן, תואר מכובד זה, שהפך, למשל, לאחד מכינוייו הבולטים של דוד המלך, הלוא הוא ”נעים זמירות ישראל”, או מאפיין את בנו, שלמה המלך, שהפרשנות המסורתית מייחסת לו את כתיבת ”שיר השירים”, לא דבק במשה, ומבחינת תיאור דמותו, כפי שהיא מצטיירת מבחינת המדרשים המסורתיים, אין לה התייחסות כלל?

¹ ילקוט שמעוני, ויקרא. פרק א', רמז תכ"ז.

² לעניין זה אפשר להישען על שלושה עשר העיקרים לרמב"ם.

³ כמה שירות קדמו לשירת משה. האחת, היא שירתו של למך בן מתושאל (שחרף מאפינה השיריים אינה זוכה לתואר המפורש 'שירה'). השנייה היא 'שירת הים' ("הנפתחת במילים: אָז יְשִׁיר מ'שָׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַה', וַיֵּאמְרוּ לְאִמֵּי רַ: אֲשִׁירָה לַה' כִּי גָאֵה גָאָה, סוּס נָרְ כָּבוֹ רָמָה בְּיָם") המיוחסת לעיתים דווקא למשה. על אף הפסוק המקדים, זוהי שירה קולקטיבית המיוחסת לכל בני ישראל.

מאמר זה, יבקש אפוא לתרץ את היעדרותו של התואר המתבקש לכאורה, וזאת באמצעות הצגת "שירת האזינו" בהקשר הכולל של הייצוג המסורתי של משה. כלומר, לא כמסמך שיש לקוראו בהתאם לנוסחאות הקבועות שמציעה ביקורת המקרא, כפי שאפשר למשל לזהות אצל הנביא ישעיהו⁴. אלא להציג את מהות הדברים המובאים בפרשת האזינו, לא כשירה אלא כהתגלמות הנשגבה ביותר של הנבואה, וזאת על אף המבנה הצורני המתעתע שלה.

ספר ויקרא נפתח בפסוק: "וַיִּקְרָא אֶל־מֹשֶׁה; וַיְדַבֵּר ה' אֵלָיו, מֵאֵל מוֹעֵד לְאִמֹר"⁵. מן הבחינה הלשונית זהו משפט יחידאי. שכן יתר הפסוקים המתארים את מעמד ציווי הוראת המצוות והדינים אותם מבקש הבורא ממשה ללמד את העם, נפתחים במילים, "וידבר" או ויאמר". ואילו כאן אנו מוצאים חידוש לשוני בעצם הקריאה מצד הקב"ה אל משה באמצעות השימוש בפועל ק.ר.א. ולא זאת בלבד, אלא שבפסוק מצויה גם כפילות תוכנית, כאשר הקב"ה גם קורא וגם מדבר אל משה. הפרשנות הטקסטואלית מייחסת כאמור את הנוסח הזה, לנוסחה הכיאסטית הידועה והמוכרת, בעיקר מספרי הנביאים. דבר זה, יש להניח לא נעלם מעיניהם של הפרשנים המסורתיים, אך מתוך הנחה אפריורית כי המדובר הוא בטקסט אלוהי, וגם משם שאין בהסבר הספרותי הזה מספיק בכדי להשביע את סקרנותו האינטלקטואלית של הקורא, ביקשו פרשנים מסורתיים רבים לעמוד על הייחוד שבפסוק זה, ולהעניק לו זווית קריאה אחרת, פחות ספרותית ויותר פילוסופית.

הראשון והבולט שבהם הוא רש"י, גדול פרשני המקרא, שכתב בפירושו: "הקול הולך ומגיע לאוזניו וכל ישראל לא שומעין". כלומר, באותו מעמד, הפכה שמיעת הנוכחים מאובייקטיבית לסלקטיבית. כך הקול הקורא נשמע היטב על ידי משה, אך לא נשמע כלל על ידי יתר העם. רש"י, שנודע כפרשן המבקש להיצמד לכתוב, חורג ממנהגו ויוצק אל תוך הפסוק מימד מטאפיסי, על פיו אין המדובר הוא בקול מן הסוג הפיסיקאלי המוכר, כי אם זהו קול בתדר אחר, שרק משה יכול היה לשמוע, וזאת בשל מעמדו הרוחני הגבוה כנביא.

על יסוד גישה זאת, נשען שש מאות לאחר ימיו של רש"י, הפרשן הנודע רבי חיים בן עטר, בספרו 'אור החיים', כאשר הוא כותב על אותו הקול הנשמע מן

⁴ ישעיהו, א, 2 – "שמעו שמים ונהאזינו ארץ, כי ה' דבר: בנים גדלתי ורוממתי, נהם פשעו בי."
⁵ ויקרא, א, 1.

הקריאה: "ולא ישמענו זולת אשר יחפוץ". רוצה לומר, הקול נשמע בחלל, אך יישמע רק לאוזניים הקרויות לשמוע אותו.

חיזוק לגישה זו, אפשר למצוא אצל אחד מגדולי המחשבה החסידית, רבי מנחם מנדל מורגנשטרן מקוצק בהתייחסו אל מעמד הר סיני. ברור כי המעמד היה אקורד הסיום האדיר למהלך שהחל משה בהוראת הקב"ה במדבר. לאחר שהפליא את מכותיו במצרים, ולאחר שהוציא אותם מעבדות לחירות בפעולה ניסית של קריעת ים סוף, עמדו בני ישראל לחוות את רגע השיא של ההתגלות. משה, מנהיגם עלי אדמות עמד להעניק להם את הקודקס שעתיד ללכד אותם ולייחדם כחידה אתנית אחת, המבוססת על הכרה תיאולוגית משותפת באמונת הייחוד. הפסוק המתאר זאת מלא מהוד גדול המעמד. " וְכָל-הָעָם רֹאִים אֶת-הַקּוֹלֹת וְאֶת-הַלְפִידִם, וְאֵת קוֹל הַשֹּׁפָר, וְאֵת-הַקָּהָר, עֹשִׁין; וַיֵּרָא הָעָם וַיִּנְעוּ, וַיַּעֲמְדוּ מֵרָחֵק"⁶. אך בעוד אנו נפעמים מן התיאור הפנטסטי, הרבי מקוצק, דווקא מבין אותו אחרת, ולפי ראייתו אין הוא מבטא אלא את מיעוט המעמד מבחינת ההמון. שכן, אכן כולם רואים ואף נעים אל מול המראה הנשמע מן ההר, אך עדיין עומדים מרחוק. כלומר, על פי שיטתו התמצית האמונית המזוקקת שהיא מהות הקול הנשמע מן ההר, לא חדרה אל תוככי נפשם של המוני העם. הם אכן שמעו אותו, אך לא את כוונתו היסודית. ואם כך, מה הפלא שזמן קצר מאוחר יותר, אותן אוזניים כבר נהו אחר צלילי שקשוק זהב העגל.

מכאן עולה שקול קריאתו של הקב"ה אל משה, זה שנשמע לאחר בניית אוהל מועד כמו גם זה שיצא מהר סיני, על אף שגליו נעים בחלל, לא נקלט אלא על ידי מתי מעט, למעשה רק על ידי אדם אחד, משה. וזאת משום שהאוזן של ההמון לא הייתה ערוכה מבחינה רוחנית לקלוט אותו. ההמון היה מצוי בדרגה אמונית נמוכה ביחס למשה. ואין הכוונה כאן לעצם הנכונות לקיום מצוות, עליה הצהיר העם בפשטות (שאינה פשוטה כלל) "נעשה ונשמע", אלא להכרה במהותה הכוללת והמוחלטת של האלוהות.

נדמה כי תיקון מציאות עגומה זו היא שעמדה בבסיס שירת האזינו. וניתן להניח כי הייתה מוכרת גם למשה. ועל כן, רגע לפני פטירתו, הוא מבקש להוכיח את העם על כך. אך לפני כן, כדאי להתעכב על ההקדמה לנבואה שהוא עצמו מקיים, כפי שהיא מובאת בסוף פרשת "וילך".

⁶ שמות כ', 14.

ראשיתו של המעמד בתוך אוהל מועד, כזכור, אותו המקום בו נשמע לראשונה קריאתו המטאפיסית של הבורא. משה מתבשר כי קרובים ימיו למות, על כן הוא מצווה להיכנס יחד עם יהושע בן נון אל האוהל פנימה. ושם בפנים מתגלה לאוזניו נבואת אחרית הימים על פיה יקום העם לאחר מותו ויזנה אחר אלוהי ניכר ובתגובה לכך יסתיר הקב"ה את פניו מן העם. פעולה שתוביל את העם למסקנה ההפוכה לפיה: "עַל פִּי-אֵין אֱלֹהֵי בְּקֶרְבִי, מִצְאוּנֵי הַרְעוֹת הָאֱלֹהִים".⁷ הנבואה הקשה והאפוקליפטית מסתיימת בציווי "וְעַתָּה, קְתֹבוּ לְכֶם אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת, וְלִמְדָה אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל, שִׁמְעָה בְּפִיהֶם: לְמַעַן תִּהְיֶה-לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת, לְעֵד--בְּבִנְיֵי יִשְׂרָאֵל."⁸

בשלב זה עולות כמה שאלות. האם השירה המוזכרת היא הנבואה האפוקליפטית שנאמרה באוהל מועד, או שמא הכוונה לדברי משה אל העם המובאים הנפתחים במילה "האזינו"? ובכלל מדוע נעשה שימוש במילה שירה בכדי לתאר את הדברים יהיו אשר יהיו?

רש"י בפירושו מגדיר את השירה כדברים האמורים בין שני הפסוקים: "הָאֲזִינוּ הַשְּׁמַיִם" ועד "וְכִפֹּר אֲדָמָתוֹ עִמּוֹ"⁹. חז"ל לעומת זאת, למדו כי השירה היא התורה כולה, ומכאן למדו את הציווי על כל אדם מישראל לכתוב ספר תורה לעצמו: "אף על פי שהניחו לו אבותיו לאדם ספר תורה – מצווה לכתוב משלו, שנאמר ועתה כתבו לכם את השירה הזאת"¹⁰.

ואולי יש מקום להניח כי למעשה לא הייתה השירה אלא ההתגלות של ה' אל משה ויהושע באוהל מועד, באמצעותה קיבלו השניים את הנבואה האפוקליפטית. ואם כך הדבר, הרי שתואר השם- 'שירה' אינו מתייחס כלל אל הצורה בה נאמרו מאוחר יותר הדברים על ידי משה ויהושע, אלא לאופן שבו הם נאמרו – בהתגלות.

חיזוק לסברה זו אפשר למצוא בפסוק החותם את הפרשה: " וַיִּדְבֹר מִשָּׁה, בְּאָזְנֵי כָל-קְהֵל יִשְׂרָאֵל, אֶת-דְּבָרֵי הַשִּׁירָה, הַזֹּאת--עַד, תִּמָּם"¹¹. משה, כפי שראינו בקריאת ה' אליו, ניחן ביכולת שמיעה מטאפיסית-ייחודית המאפשרת לו למעשה לשמש ככלי קישור בין הרצון השמימי להתנהלות הארצית. ככזה,

⁷ דברים, ל"א 17,

⁸ שם, שם, 19.

⁹ רש"י, שם, שם.

¹⁰ תלמוד בבלי, סנהדרין, כ"א, ע"ב.

¹¹ שם, שם, 30

כל תכליתו-פעולתו של משה היא לנסח את הדברים המובאים אליו בהתגלות, בלשון שתסבר את אוזני העם¹².

בסוף פרשת 'וילך' מתכונן משה להתנבא אל העם. לשם כך הוא מבקש: "הֲקָהִילוּ אֵלַי אֶת-כָּל-זִקְנֵי שְׁבִטֵיכֶם, וְשִׁטְרֵיכֶם; וְאָדַבְרָה בְּאָזְנֵיהֶם, אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וְאָעִידָה בָּם, אֶת-הַשְּׂמִימִים וְאֶת-הָאָרֶץ"¹³. זוהי אם כן הכתובת אליה מכוון משה את נבואתו. לא להמוני העם, מהם אולי כבר התייאש, אלא למנהיגיו, ומיד אחריו מגיע פסוק שניתן ממנו ללמוד מדוע בחר קרא משה אל הזקנים והשוטרים. "כִּי יִדְעָתִי, אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי-הִשְׁחַת תִּשְׁחַתּוּן, וְסָרְתֶם מִן-הַדֶּרֶךְ, אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם; וְנִקְרְאת אֶתְכֶם הֲרָעָה, בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים--כִּי-תַעֲשׂוּ אֶת-הָרַע בְּעֵינַי ה', לְהַכְעִיסוּ בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם"¹⁴. כלומר, על פי משה הזקנים והשוטרים, קרי מנהיגי העם, הם אלו בעלי הפוטנציאל להבין את הנבואה ולהנחילה לדורות הבאים, למען יישמר ויזהר העם כולו. אלא שהמעמד הזה לא היה סטרילי לגמרי, והפסוק החותם את הפרשה, מתאר מציאות אחרת לגמרי, לפיה כל העם נכח בשעה שמשה נשא את הנבואה – "וַיִּדְבַר מֹשֶׁה, בְּאָזְנֵי כָל-קְהַל יִשְׂרָאֵל, אֶת-דְּבָרֵי הַשִּׁירָה, הַזֹּאת--עַד, תָּמָם".

המעמד המתואר הזה זקוק לבירור משום שעולה ממנו קושי. אם משה קרא תחילה רק לזקנים ולשוטרים, לשם מה הוא נזקק בסופו של דבר לכנס את כל העם כולו?

התשובה מצויה בגודל המעמד השקול לא פחות ליציאת מצרים ולמתן התורה, אז התכנס גם כל העם בכד לחוות מזיו ההתגלות. שבפעם הראשונה הגיעה בקריעת הים, בפעם השנייה בראיית הקולות שבקעו מהר סיני, ובפעם השלישית בשמיעת השירה.

אין פירוש הדבר שכל הנוכחים היו בעלי יכולת לקלוט את מהותה המלאה של ההתגלמות. על פי רוח הכתוב, רוב רובו של העם יכול היה רק לשמוע מבחינה פיסית את קולו של משה, ואולי להבין את תוכן דבריו, אך בהחלט לא להבין את משמעותם העמוקה של דברי השירה. לא משום שהמילים אינן ברורות או שהאוזניים היו ערלות, אלא ראשית, משום שדברי השירה הזו לא נועדו אלא למיעוט מיוחד בעם, שתפקידו יהיה להעביר את תוכנם לדורות הבאים. ושנית,

¹² יסוד לסברה זו ניתן למצוא אצל הראי"ה קוק שכתב על הדרך להבנת התורה כי: "עלינו רק להסיר את האוטם מעל אזני בנינו... והשירה תכה גלים בלבכם ותרומם את נפשם". (אדר היקר, מ"ח).

¹³ דברים, ל"א, 28.

¹⁴ שם, שם, 29.

משום שלא הייתה זאת אך ורק שירה במובן הלירי גרידא, אלא, בראש ובראשונה, התגלות נבואית שהתגלמה במילים – וייתכן כי נימוק זה, מסביר אפוא, מדוע נשלל ממשה תואר המשורר העברי הראשון. משה נזכר בהיסטוריוגרפיה המסורתית כמנהיג שהוביל את בני ישראל מעבדות לחירות ועיצב את זהותם האתנית במדבר. מאוחר יותר הוא הפך למורה של העם כשהורה לו את כל החוקים והמשפטים אשר ציווה ה' – ועל כן, נאמר לאחר מותו: "וְלֹא-קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל, כְּמֹשֶׁה, אֲשֶׁר יָדָעוּ ה', פְּנִים אֶל-פְּנִים"¹⁵.

---

¹⁵ דברים, ל"ד, 10.